

УДК 330.35:339.564/562

КЫРГЫЗСТАНДА ЭКСПОРТ ЖАНА ИМПОРТТУН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮҮГӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Осконбаева Замира, доц.м.а., Кыргыз-Түрк «Манас» университети
<zamira.oskonbaeva@manas.edu.kg>

ВЛИЯНИЕ ЭКСПОРТА И ИМПОРТА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Осконбаева Замира, и.о.доц., Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

IMPACT OF EXPORT AND IMPORT ON ECONOMIC GROWTH IN KYRGYZSTAN

Asst. Prof. Dr. **Oskonbaeva Zamira** Kyrgyz-Turkish Manas University

Аннотация

Тышкы соода жана экономикалык өсүү ортосундагы карым-катнашты изилдөө олуттуу маселелердин бири. Бул изилдөөнүн башкы максаты Кыргызстан үчүн экспорт, импорт жана экономикалык өсүүнүн ортосундагы динамикалык байланышты изилдөө болуп саналат. 2000-2016 жылдар арасындагы айлык көрсөткүчтөргө таянып тышкы сооданын экономикалык өсүүгө тийгизген таасирин изилдөө максатында Грейнджер себептүүлүк тести колдонулду. Анализдин жыйынтыктары экспорт жана ИДПнын ортосунда эки тараптуу себептүүлүк байланыштын бар экендигин көрсөттү. Ошондой эле экономикалык өсүү менен тышкы соода көлөмдөрүнүн ортосундагы байланышты мейкиндик эконометрикасынын жардамы аркылуу чагылдырууга аракет кылынды.

Ачкыч сөздөр: экспорт, импорт, экономикалык өсүү, Грейнджер себептүүлүк тести, мейкиндик эконометрикасы.

Аннотация

Исследование взаимосвязи между внешней торговлей и экономическим ростом является одним из актуальных вопросов. Основная цель данной работы – исследовать наличие динамичной связи между экспортом, импортом и экономическим ростом в Кыргызстане. При помощи теста Грейнджера была изучена взаимосвязь между внешней торговлей и экономическим ростом. Кроме того, при помощи пространственной эконометрики также была подтверждена взаимосвязь между экономическим ростом и внешней торговлей.

Ключевые слова: экспорт, импорт, экономический рост, тест Грейнджера на причинность, пространственная эконометрика.

Abstract

Analyzing the relationship between export, import and economic growth is considered to be as one of the actual issues. The main objective of this study is to examine the existence of a dynamic link between foreign trade and economic growth in Kyrgyzstan. The relationship between export, import and economic growth was explored by using Granger causality test. In addition, with the help of spatial econometrics, the relationship between economic growth and foreign trade was also confirmed.

Keywords: export, import, economic growth, Granger causality test, spatial econometrics.

1. Киришүү

Кыргызстан көз карандысыздыкка жеткенден бери тышкы сооданы либералдаштыруу саясатын активдүү иш жүзүнө ашырып келүүдө. Маалым болгондой экономикалык өсүүнүн негизги булактарын изилдөө окумуштуулардын көңүл чордонунда болуп келген (Койчуев Т. К., Койчуева, М.Т., 2001) [10]. Ошондуктан бул илимий изилдөөнүн максаты Кыргызстанда тышкы сооданын экономикалык өсүүгө таасири бар же жок экендигин аныктоо болмокчу.

Экспорттун экономикалык өсүшкө тийгизген кээ бир олуттуу таасирин мындайча түшүндүрүүгө болот (Aktaş, 2009) [1]. Биринчиден экспорт атаандаштыкты жогорулатат. Эл аралык рынокторго кирген атаандаштык, техникалык билимдин жайылуусунда, жакшыраак башкаруу жана жогорку деңгээлдеги ишкердикти алып келиши менен маанилүү роль ойнойт. Башкача айтканда, тышкы соода жаңы технологиялардын келишин жана жайылуусун камсыз кылып экономикалык өсүү темпин да жогорулатат. Экспорт, жергиликтүү өндүрүүчүлөрдү атаандаштыкка туруштук берүүгө үндөйт. Мунун натыйжасында жергиликтүү товарларга тышкы талаптын жогорулашын күтүүгө болот. Бул өз кезегинде инвестициянын өлкөгө келүүсүнө шарт түзөт. Демек бул секторлордо салыштырмалуу артыкчылыктар пайда болот. Ички рыногу тар болгон экономикалар экспорт аркылуу гана ири масштабда өндүрүш жасоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Экспортту колдоо иш-чарасы валютанын өлкөгө агымын көбөйтүп, тышкы төлөөлөр боюнча валюта көйгөйлөрүн азайтат.

Экспортко негизделген өсүш гипотезасы боюнча экспорт экономиканын натыйжалуулугун жана өндүрүмдүүлүгүн көбөйтөт. Экспорттун кеңейиши менен натыйжалуулук жогорулайт, технологиялык инновациялардын адаптациясы жана булактардын эффективдүү колдонулушу камсыз болот (Küçükaksoy, Çiftçi жана Konya, 2015) [9]. Мындан тышкары, тышкы атаандаштыктын алып келген пайдаларын, эл аралык рынокторго ачылуу менен масштаб эффектисине байланыштуу экономикалык өсүштүн жогорулашынан көрүүгө болот.

Ошондой эле экспорттун көбөйүшү тышкы сооданын мультипликатордук эффектисине ылайык улуттук кирешени көбөйтөт жана эмгектин бөлүнүшүн, адистешүүнүн жогорулашын камсыз кылат (Gül, Kamacı жана Konya, 2013).

Экспортко байланыштуу экономикалык өсүүдө импорттун дагы олуттуу таасири болушу мүмкүн (Taştan, 2010) [15]. Эндогендүү өсүү теорияларында айрыкча басым кылынган жаңы технологиялардын жана сапаттуу капиталдык товарлар менен ара товарлардын өлкөгө келишин камсыз кылууда эң маанилүү каналдардын бири катары импортту көрсөтүүгө болот. Эгер ошондой болсо, экономикалык өсүү экспорт жана импорттон болгон бир системада импорттон өсүүгө карата (импорт-жетектеген өсүү гипотезасы Import-Led-Growth) же экспорттон өсүүгө карата (экспортко негизделген өсүү гипотезасы Export-Led-Growth) себептүүлүк байланыш болушу мүмкүн.

Эмпирикалык изилдөөлөрдүн кээ бирлери тышкы соода менен экономикалык өсүүнүн ортосунда позитивдүү байланыш бар экендигине басым жасашса (Chang ж.б., 2005; Kim, 2011; Jouini, 2015) [3, 6, 8], тышкы сооданын экономикалык өсүүгө тоскоолдук жарата тургандыгын баса белгилеген изилдөөлөр да бар (Musila жана Yiheyis, 2015; Ulaşan, 2015) [12, 17].

Afxentiou жана Serletis (1992) [2]; Riezman ж.б. (1996) [14]; Liu ж.б. (1997) [11]; Chandra (2002); Tsen (2006) [16] эмгектеринде тышкы соода жана экономикалык өсүүнүн ортосунда эки тараптуу себептүүлүк байланыштын бар экендигин белгилешкен.

Бул изилдөөнүн негизги максаты экспорт жана импорттун экономикалык өсүүгө тийгизген таасирин аныктоо болмокчу. 2000-2016-жылдар аралыгындагы айлык маалыматтарды колдонуп эмпирикалык анализ жасалды.

Изилдөө 4 бөлүмдөн турат. Экинчи бөлүмдө эконометрикалык анализде колдонулган өзгөрмөлөр жөнүндө маалымат берилди. Эмпирикалык анализдин ыкмалары жана алынган жыйынтыктар үчүнчү бөлүмдө талкууланды. Акыркы бөлүмдө корутунду жана сунуштар айтылды.

2. Маалыматтар жана өзгөрмөлөр

Бул эмгекте 2000-2016-жылдардагы айлык маалыматтарды колдонуп Грейнджер себептүүлүк тести аркылуу экспорт жана импорттун экономикалык өсүшкө тийгизген таасири изилденген. Маалыматтар Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистика Комитети жана Улуттук Банктын маалыматтар жыйнагынан алынды. Анализде өзгөрмөлөрдүн логарифмалык формалары колдонулду.

3. Эконометрикалык ыкма жана алынган жыйынтыктар

Өзгөрмөлөрдүн стационардуулугун текшерүү үчүн кеңейтилген Дикки-Фуллер (ADF) тести колдонулду. Бул тесттин жыйынтыктары төмөнкү таблицанда берилген.

Таблица 1. ADF тестинин жыйынтыктары

ADF тести			
Өзгөрмөлөр	Деңгээлде	Биринчи айырмасында	Жыйынтык
Экспорт	-4.541486***	-	I (0)
Импорт	-0.943206	-2.619249***	I (1)
Ички дүң продукт	-6.082028**	-	I (0)
Эскертүү: өзгөрмөлөрдүн алдындагы L тамгасы логарифмасы алынгандыгын көрсөтөт. ***, **жана * катары менен 1%, 5% жана 10% деңгээлде мааниге ээ.			

Таблицадан көрүнүп тургандай импорттун I(1), башкача айтканда деңгээлде стационардуу эмес экендиги, бирок биринчи айырмасында бирдик тамыр камтылбагандыгы аныкталды. Ал эми экспорт менен ички дүң продукт өзгөрмөлөрүнүн I(0) деңгээлинде стационардуу экендиги тастыкталды.

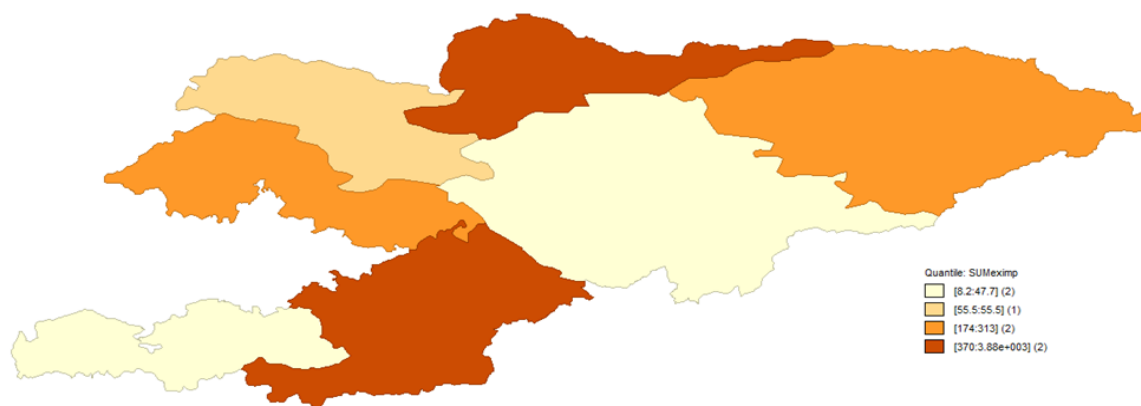
Эмпирикалык изилдөөлөрдө убакыт катарларынын ортосунда себеп–натыйжа байланыштын бар же жок экендигин аныктоо максатында Грейнджер себептүүлүк тести көбүрөөк колдонулат. Бул тесттин негизги өзгөчөлүгү бир өзгөрмөнүн келечектеги маанисин божомолдоодо өзүнүн жана ошондой эле башка өзгөрмөлөрдүн мурунку периоддогу маанилеринин таасиринин бар же жок экендигин иликтөөгө мүмкүнчүлүк бергендигинде (Eglat, 1983) [5]. Анализди жасоодо өзгөрмөлөрдө бирдик тамырдын камтылбагандыгы маанилүү шарт болуп саналат.

Таблица 2. Грейнджер себептүүлүк тестинин жыйынтыктары

Себептин багыты	F-Статистика	Ыктымалдуулук	Жыйынтык
Импорт→ИДП	1.79306	0.1692	Грейнджер себеби эмес
ИДП→Импорт	2.92991	0.0557	Грейнджер себеби эмес
Экспорт→ИДП	8.44814	0.003***	Грейнджер себеби
ИДП→Экспорт	8.24278	0.004***	Грейнджер себеби
Экспорт→Импорт	1.96794	0.1425	Грейнджер себеби эмес
Импорт→Экспорт	2.35612	0.0975	Грейнджер себеби эмес
Эскертүү: : ***1%дык ката үлүшүнө ылайык мааниге ээ. → өзгөрмөлөрдүн ортосунда бир багыттуу байланыштын бар экендигин көрсөтөт.			

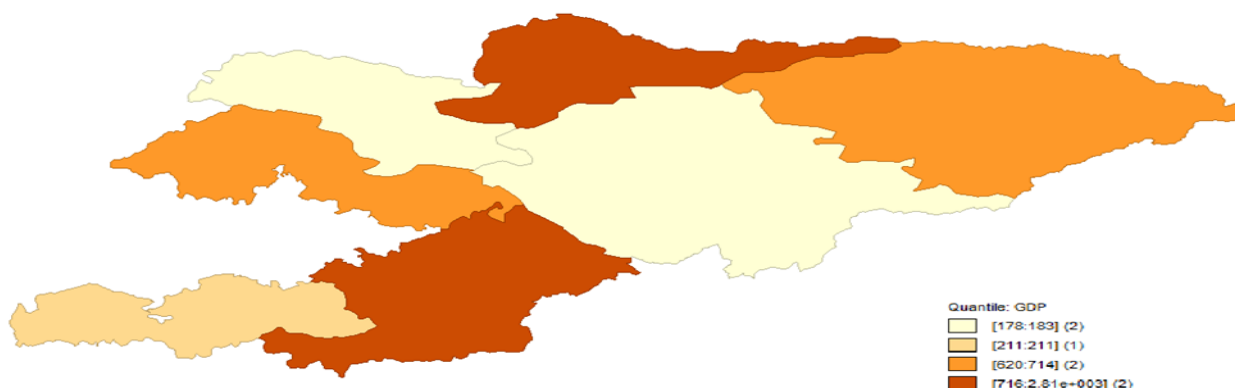
Бул жыйынтыктарга ылайык экспорт менен ИДПнын ортосунда эки тараптуу Грейнджер себептүүлүк байланыштын бар экендиги маалым болду.

Мындан сырткары региондордун өсүүсүндө тышкы сооданын таасирин аныктоо үчүн өлкөбүздүн 7 регионундагы экономикалык өсүү көрсөткүчү болгон ички дүң продукт менен тышкы соода көлөмдөрүнүн ортосундагы байланыш мейкиндик эконометрикасы ыкмасы аркылуу да чагылдырылды. Картадан тышкы сооданын көлөмү жогору болгон региондордо экономикалык өсүүсүндө да позитивдүү таасирлер орун алганын байкоого болот.

Сүрөт 1. Региондордогу 2006-2015-ж. тышкы сооданын көлөмү

Жогорудагы графиктин негизинде тышкы соода көлөмүнүн Чүй жана Ош областында эң жогорку деңгээлде экендиги көрүлүүдө. Кийинки графикте болсо региондордун экономикалык өсүүкөрсөткүчүнүн динамикасы чагылдырылган.

Сүрөт 2. Региондордогу 2006-2015-ж. ИДП нын деңгээли

Бул картадан дагы 7 региондун ичинен Чүй жана Ош областтарында ИДП нын деңгээли эң жогорку деңгээлде экендиги байкалууда.

Демек, региондордогу тышкы соода деңгээлинин өсүшүнүн экономикалык өсүүгө тийгизген таасири позитивдүү экендигин белгилей кетүү кажет.

4. Корутунду

Бул изилдөөнүн жардамы менен Кыргызстандын экспорт жана импорттун экономикалык өсүүгө тийгизген таасири аныкталды. Изилдөөдө Грейнджер себептүүлүк тести колдонулду. Эмпирикалык анализдин жыйынтыгында тышкы соода менен экономикалык өсүүнүн ортосунда себептүүлүк байланыштын бар экендиги тастыкталды. Бул

изилдөөнүн жыйынтыктары Oskonbaeva (2017) [13], Жолдошбеков жана Байгонушова (2017) [7], Chandra (2002) жана Tsen (2006) дин [16] жыйынтыктары менен айкалышкандыгын белгилей кетүү кажет.

Мейкиндик эконометрикасынын жыйынтыктары да тышкы соода менен экономикалык өсүүнүн ортосунда байланыштын бар экендигин көрсөттү. Башкача айтканда, алынган жыйынтыктарга таянып, тышкы сооданы кеңейтүү аркылуу өлкөнүн экономикалык өсүүсүн камсыз кылууга боло тургандыгын белгилей кетүү керек.

Колдонулган адабияттар

1. Aktaş, C. Türkiye'nin İhracat, İthalat ve ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi // Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2009. – № 18(2). – S. 35-47.
2. Afxentiou, P.C. & Serletis, A. Openness in the Canadian Economy: 1870-1988 // Applied Economics. – 1992. – # 24(11). – P. 1191-98.
3. Chang R., L. Kaltani & N. Loayza. Openness Can be Good for Growth: the Role of Policy Complementarities. World Bank Policy Research Paper 3763. – Washington, DC: World Bank, 2005.
4. Gül E., Kamacı A. & Konya S. Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği // Akademik Bakış Dergisi. – 2013. – № 35 (Mart, Nisan). – S. 1-12.
5. Erlat, H. Nedensellik Sınamaları Üzerine // ODTÜ Gelişme Dergisi. – 1983. – № 10(1). – P. 65-96.
6. Jouini, J. Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: empirical evidence from PMG estimation approach // The Journal of International Trade & Economic Development. – 2015. – № 24 (3). – P. 341–372.
7. Жолдошбеков, Т., Байгонушова, Д. Тышкы соода жана экономикалык өнүгүү арасындагы байланыш: Кыргызстандын мисалында // Реформа. – 2017. – № 2 (74). – S. 14-23.
8. Kim, D.-H. Trade growth and income // The Journal of International Trade & Economic Development. – 2011. – № 20 (5). – P. 677–709.
9. Küçükaksoy İ., İ. Çiftçi & R.İ. Özek İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye Uygulaması // Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi. – 2015. – №2. – B. 691-720.
10. Койчуев, Т. К., Койчуева, М.Т. Теория и практика экономического развития в переходный период // Реформа. – 2001. – № 1. – С. 1-8.
11. Liu, X., Song, H. & Romilly, P. An Empirical Investigation of the Causal Relationship between Openness and Economic Growth in China // Applied Economics, – 1997. – № 29, 1679-87.
12. Musila, J.W. & Yiheyis, Z. The impact of trade openness on growth: the case of Kenya // Journal of Policy Modeling. – 2015. – № 37. – P. 342-354.
13. Oskonbaeva, Z. Openness growth nexus: Evidence from transition countries // Реформа. – 2017. – № 4 (76). – P. 7-13.
14. Riezman, R.G., Whiteman, C.H. & Summers, P.M. The Engine of Growth or its Handmaiden? A time-Series Assessment of Export-Led Growth // Empirical Economics, – 1996. – № 21(1). – P. 77-110.
15. Taştan H. Türkiye'de İhracat, İthalat ve ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi // Ekonomi Bilimleri Dergisi. – 2010. – № 2(1). – B. 87-98.
16. Tsen, W.H. Granger Causality Tests Among Openness to International Trade, Human Capital Accumulation and Economic Growth in China: 1952-1999 // International Economic Journal. – 2006. – № 20(3). – P. 285-302.
17. Ulaşan, B. Trade openness and economic growth: panel evidence // Applied Economics Letters. – 2015. – № 22 (2). – P. 163–167.
18. www.stat.kg
19. www.nbkr.kg